

**ПОДВІЙНІ СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПІД НОВИМ КУТОМ ЗОРУ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
НАТАЛІ КОБЧЕНКО “СИСТЕМА ПОДВІЙНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГРАМАТИЧНОМУ
ЛАДІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”
(КИЇВ : ОСВІТА УКРАЇНИ, 2018. 514 с.)**

Христіанінова Р.

Запорізький національний університет

khrystianinova@gmail.com

Синтаксичний зв'язок постає одним із фундаментальних понять синтаксису. З'ясування специфіки поєднання слів у речення власне й дало поштовх розвитку синтаксису в самостійну галузь мовознавства. Проте, незважаючи на тривалий період вивчення, проблема синтаксичних зв'язків і подосі не втрачає своєї актуальності, постійно перебуває в полі зору дослідників, які, відкриваючи нові грані цього феномена, поглиблюють та виструнчують синтаксичну теорію. Н. Кобченко в рецензованій монографії зосередила свою увагу на явищі подвійності й перехідності в системі синтаксичних зв'язків. Її дослідження здійснене з позицій функційно-категорійної граматики, у якій синтаксичний зв'язок витлумачено як формальне вираження семантичних відношень між мовними знаками реалій позамовного світу. Аналіз формально-граматичного аспекту речення здійснено з урахуванням його семантико-синтаксичної й комунікативної організації, що дало змогу авторці всебічно проаналізувати природу подвійних зв'язків, визначити критерії відмежування їх від суми двох одиничних та від явищ синтаксичної омонімії, вибудувати типологію подвійних синтаксичних зв'язків та окреслити зони синкретизму між подвійними й одиничними синтаксичними зв'язками.

Упадає в око обізнаність дослідниці з теоретичним розробленням проблеми синтаксичних зв'язків у часовому й просторовому вимірі. До аналізу залучено граматики від XVII ст. й дотепер, глибоко опрацьовано сучасні розвідки розгляданої проблеми, здійснені в українському, а також чеському, сербському, хорватському, польському, болгарському, російському й білоруському мовознавстві. Власні міркування науковиці зрілі, логічно вмотивовані, доказові. І. Вихованець (саме його класифікацію синтаксичних зв'язків авторка монографії вважає перспективною для української мови) подвійний зв'язок інтерпретує як окремий тип у системі синтаксичних зв'язків та розглядає його як периферійний. Н. Кобченко сміливо розвиває теорію синтаксичних зв'язків, подає нове бачення їх типології загалом і подвійних зв'язків зокрема, запропонувавши виокремлювати одиничні, подвійні й перехідні між одиничними й подвійними, тобто синкретичні, синтаксичні зв'язки. Межі подвійних синтаксичних зв'язків вона значно розширює, визначаючи їх наявність не тільки в простих ускладнених, але й у складних реченнях, розглядає їх у загальній системі синтаксичних зв'язків не як окремий тип, а як підсистему явищ, об'єднаних на ґрунті спільних граматичних ознак та специфіки реалізації (с. 443).

Перший розділ монографії – “Формування поняття “подвійний синтаксичний зв'язок” на тлі становлення загальної теорії синтаксичних зв'язків” – постає в ролі своєрідного переднього слова до всього подальшого дослідження. Його присвячено огляду наукових надбань у царині синтаксичних зв'язків загалом і подвійного синтаксичного зв'язку зокрема. На наше глибоке переконання, вітчизняних, а можливо, і зарубіжних лінгвістів зацікавить уперше здійснена в українському мовознавстві періодизація вивчення синтаксичних зв'язків (підрозділ 1.1), аналіз класифікаційних пошуків у галузі синтаксичних зв'язків (підрозділ 1.2). Простудювавши класифікації синтаксичних зв'язків у працях відомих українських та зарубіжних дослідників, авторка монографії цілком правомірно доходить висновку про те, що “в граматичній системі деяких слов'янських мов, зокрема української, функціують і такі різновиди синтаксичного зв'язку, які поки що неможливо логічно вписати в жодну з відомих класифікаційних схем” (с. 42). Одним із цих різновидів і постають подвійні синтаксичні зв'язки, природу й класифікаційну матрицю яких і взялася досліджувати Н. Кобченко. Наразі можемо констатувати, що зробила вона це вправно. Вивчення різних сфер реалізації подвійного синтаксичного зв'язку (підрозділ 1.3) навело дослідницю на висновок про те, що “поняття подвійного синтаксичного зв'язку визначає не одиничне явище, а охоплює цілу низку різновидів”, об'єднаних на ґрунті їхніх спільних ознак – тричленності конструкцій та комплексності розгортання зв'язку (с. 63). На переконання лінгвістки, у синтаксичних трійках, формованих подвійним зв'язком, кожен із компонентів перебуває в граматичній залежності або взаємозалежності з двома іншими водночас; подвійний зв'язок утілюється не в одній, а акумулює три форми реалізації, відповідно він має комплексний характер (с. 69). Наприклад, у реченнях із подвійним присудком авторка монографії, услід за І. Вихованцем, О. Кульбабською, Р. Христіаніною та іншими, зв'язок між субстантивом (підметом) і вербативом (першим компонентом присудка) та субстантивом чи ад'єктивом (другим компонентом присудка) потрактує як подвійний предикативний, реалізований у формах координації (подвійної координації). А далі зазначає: “Однак не варто безапеляційно стверджувати, що компоненти подвійного присудка поєднані тільки за посередництва підмета. На наше переконання, між ними теж виникає певний синтаксичний зв'язок, який з огляду на його граматичні характеристики не може бути зарахований ні до підрядного, ні до сурядного,

ні до предикативного. І саме на позначення цього складника подвійного предикативного зв'язку – того, що встановлюється між членами подвійного присудка, й оперуємо в пропонованій праці терміном “тяжіння” (с. 69–70). Простудіювавши всі сфери функціонування подвійного синтаксичного зв'язку, мовознавиця проголошує: “Проведене дослідження уможливило потрактувати подвійний зв'язок як такий тип синтаксичного зв'язку, який функціонує в тричленних конструкціях (ситаксичних трійках), кожен з компонентів яких перебуває в граматичній залежності або взаємозалежності із двома іншими водночас. Відповідно, це комплексний синтаксичний зв'язок, який втілюється не в одній формі, а акумулює три форми реалізації” (с. 69). Це абсолютно нове бачення природи подвійного синтаксичного зв'язку. Але, як усе нове, таке витлумачення породжує й певні роздуми, які, власне, не заперечують запропоновану теорію, а спонукають до дискусії. Фактично в розгляданих Н. Кобченко синтаксичних трійках виникає не подвійний, а потрійний зв'язок. Закономірно постає питання щодо умотивованості використання в такому разі узвичаєного терміна “подвійний зв'язок”. На нашу думку, він уже дещо не відповідає новому потрактуванню природи розгляданого зв'язку. Чи не краще було б застосувати термін “комплексний зв'язок”, а вже за основним зв'язком (зв'язком вершинного компонента трійки з двома іншими) поділити його на два різновиди – однотиповий і контамінований?

Надійним фундаментом усієї монографічної праці слугує другий розділ – “Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження явищ подвійності й перехідності формально-синтаксичного рівня”, у якому обґрунтовано теоретичні засади й методологічну платформу студіювання подвійних і перехідних синтаксичних категорій та одиниць, окреслено термінологію, якою оперує авторка праці, визначено типологічні ознаки подвійного синтаксичного зв'язку, з'ясовано причини перехідності між подвійними та одиничними синтаксичними зв'язками, окреслено принципи систематизації подвійних зв'язків та визначено їхнє місце в загальній класифікації синтаксичних зв'язків. Названий розділ охоплює п'ять підрозділів, кожен із них важливий і вагомий для подальшого розгортання дослідження та заслуговує високого поцінування. Виокремимо підрозділ 2.3 – “Типологічні ознаки подвійного синтаксичного зв'язку”. Лінгвістка називає їх 10. Із багатьома із них ми погоджуємося без жодних вагань, зокрема з такими: вторинність подвійного зв'язку в структурі речення, нелінійність (замкнутість) розгортання, комплексність, необов'язковість, передбачуваність, комбінація форм реалізації. Проте деякі ознаки спонукають до роздумів, зокрема ознака “порушення принципу закритості”. Н. Кобченко, услід за іншими дослідниками, підкреслює, що закритість зв'язку полягає в тому, що, застосовуючи зв'язок один раз, можна поєднати лише два компоненти, а за подвійного зв'язку одне його застосування поєднує

три компоненти. Далі вона зауважує, що “це не дає підстави потрактувати подвійний синтаксичний зв'язок відкритим, оскільки він сполучає чітко обмежену кількість компонентів, тому радше говорити про порушення закритості цього зв'язку” (с. 117). Солідаризуємося з авторкою праці в тому, що потрактувати подвійний зв'язок як відкритий підстав немає. Що ж до тези про порушення закритості, маємо певні зауваги. Таке визначення, на нашу думку, позбавлене чіткості. Видається, тут варто було б говорити про специфічний вияв закритості синтаксичного зв'язку, адже мовознавиця постулює розгортання подвійного зв'язку лише в замкнених трикомпонентних сегментах речення, які вона називає синтаксичними трійками. Так само, як на нас, дещо некоректним постає витлумачення ознаки “однотиповий / контамінований вияв зв'язку” (с. 117–119). За основу цієї ознаки взято зв'язок вершинного компонента трійки з двома іншими та виокремлено однотиповий предикативний і однотиповий підрядний та контамінований підрядно-предикативний подвійний зв'язок. Цікаво, чому дослідниця не бере до уваги зв'язок між невершинними компонентами, урахування якого спонукає до виокремлення чітко окресленої ознаки – контамінований вияв досліджуваного зв'язку?

Високої похвали заслуговує розпрацювання авторкою монографії причин перехідності між подвійними та одиничними синтаксичними зв'язками, із-поміж яких вона виокремлює й аналізує такі, як граматикалізація дієслів, міжкатегорійна транспозиція, здатність порядку слів та інтонації бути засобами вираження синтаксичних зв'язків, асиметрія семантичної й формально-граматичної структур речення, валентна специфіка дієслів певних лексико-семантичних груп, здатність сурядного зв'язку формувати закриті ряди (підрозділ 2.4).

Третій розділ присвячено аналізу граматичної природи й сфер поширення подвійного предикативного зв'язку. Науковиця виокремлює два його типи: власне-предикативний (інший термін – подвійний предикативний зв'язок безпосереднього вияву) та предикативно-кореляційний (подвійний предикативний зв'язок напівпосередкованого вияву). Підтримуючи обґрунтовану І. Вихованцем провідну роль іменникового компонента в реалізації подвійного власне-предикативного зв'язку, лінгвістка водночас коректно заперечує постульовану ним думку про відсутність граматичного зв'язку між дієслівним і прикметниковим компонентами подвійного присудка (с. 170). Через низку спостережуваних фактів вона аргументовано доводить, що “подвійний синтаксичний зв'язок властивий не одному з трьох компонентів, а всім трьом: кожен член таких побудов одночасно перебуває в синтаксичному зв'язку з двома іншими”: субстантив перебуває у подвійному предикативному зв'язкові водночас з вербативом та ад'єктивом, а між компонентами подвійного присудка виникає особливий тип зв'язку, проміжний між сурядністю і підрядністю, який дослідниця вважає за можливе “номінувати вже досить усталеним у граматичній

теорії терміном тяжіння” (с. 179). Таке потрактування варте уваги. Солідаризуємося з висновком про те, що ад’єктив чи його еквівалент у синтаксичних трійках розгляданого зразка варто потрактувати “як вторинний предикат семантико-синтаксичної структури речення, який постав унаслідок дериваційних перетворень двох елементарних речень, складник подвійного присудка формально-граматичної структури речення, який виражає супровідну предикативну ознаку підмета, та як рему (або організаційне ядро реми) комунікативної структури речення” (с. 200–201). Цікавими не тільки для дослідників, але й для викладачів вищівського курсу синтаксису та учителів української мови загальноосвітніх шкіл постають підрозділ 3.1.3, у якому запропоновано чинники розмежування синтаксичних трійок з подвійним власне-предикативним зв’язком і граматичних центрів з одиничним предикативним зв’язком, та підрозділ 3.3, де проаналізовано зони синкретизму між подвійним і складеним іменним присудком, між недієслівним компонентом подвійного присудка та обставиною, невідокремленим означенням, відокремленим означенням.

У названому розділі окремо вирізняємо підрозділ 3.4, у якому авторка монографії розглядає зв’язок компонентів у структурних моделях на взір *Півник сидить мовчить* (Нар. тв.). Виявивши в наукових розвідках своїх попередників різнобіч у потрактуванні досліджуваних одиниць, дослідниця цілком закономірно намагається обґрунтувати своє бачення. Н. Кобченко підтримала висловлену Р. Христіаніною думку про визначення таких поєднань як подвійних присудків (с. 297), поглибила відомості про них детальним описом типів зв’язку між компонентами – підтримала потрактування зв’язку між субстантивом та обома дієсловами як подвійного предикативного та доповнила його зв’язком між складниками присудка, який вона визначила як кореляцію (с. 301–302). Крім того, залучивши широкий фактичний матеріал, лінгвістка значно розширює межу подвійних присудків цього зразка. Підтримуємо міркування науковиці про те, що в поєднанні на кшталт *йди принеси, сиди вчи* дієслова руху чи розташування в просторі тяжіють до часток, тому такі поєднання можна розглядати як перехідний між подвійним (складним) і простим ускладненим тип присудка (с. 299). Стосовно беззастережного зарахування до подвійних присудків поєднань зразка *поїду куплю, поїду почергу* (с. 303) маємо висловити певні сумніви. На наше переконання, такі конструкції позначають дії, що не можуть бути однозначно інтерпретовані як цілісна комплексна дія, “яка акумулює семантику власне-дії та супровідної дії” (с. 301), пор.: *Поїду куплю чоботи і Поїду в місто куплю чоботи*. Для адекватного потрактування подібні поєднання потребують подальшого дослідження на ширшому фактичному матеріалі.

Новим у синтаксисі української мови постає виокремлення подвійного предикативно-кореляційного зв’язку, детальному аналізу якого

дослідниця присвятила підрозділ 3.5. Сферу функціонування цього зв’язку, за спостереженнями Н. Кобченко, утворюють речення зі звертаннями та займенниковими іменниками другої особи у формі називного відмінка. Як зазначає науковиця, дотепер дослідники речень із звертаннями або констатували відсутність синтаксичного зв’язку звертання з іншими компонентами речення, або намагалися обґрунтувати здатність звертання вступати в синтаксичний зв’язок, навіть пропонували різні терміни для його номінації, але викінченого розуміння та обґрунтування специфіки такого синтаксичного зв’язку випрацювано так і не було. Проаналізувавши наукові джерела та мовний матеріал, авторка монографії доходить висновку про те, що звертання залежно від його функції може бути залученим до різних типів синтаксичного зв’язку. Дослідниця аргументовано доводить, що в реченнях із вокативами, які корелюють з прономінативами другої особи в ролі підмета, і прономінатив, і вокатив посідають валентно зумовлену дієсловом-присудком позицію, дієслово форми роду погоджує з вокативом безпосередньо, а форми особи й числа – за посередництва прономінатива, отже, реалізує предикативний зв’язок одночасно з двома компонентами – прономінативом і вокативом, а зв’язок між вокативом і займенниковим іменником ґрунтується на дублюванні другим граматичної категорії числа першого, а також набутті другим родового значення першого, його покваліфіковано як неповну кореляцію. На цій підставі й потрактовано зв’язок у синтаксичній трійці “займенниковий іменник другої особи у н. в + іменник у кличному відмінку + дієвідмінюване дієслово” як подвійний предикативний зв’язок напівпосередкованого вияву, або предикативно-кореляційний. Таке потрактування підтримуємо. Воно відкриває нове розуміння функцій вокатива в семантико-синтаксичній і формально-граматичній площинах речень розгляданого зразка.

У четвертому розділі монографії розглянуто граматичну природу й сфери поширення подвійного підрядного зв’язку. Так само, як і в подвійному предикативному, у розгляданому зв’язкові дослідниця вперше виокремлює два вияви – безпосередній та опосередкований. Безпосередній вияв вона вбачає в конструкціях із об’єктивним інфінітивом, у реченнях із прономінативно-інфінітивними комплексами на взір *він не мав кого навчати, немає чим писати* тощо, а також у складнопідрядних присубстантивно-атрибутивних реченнях. Щодо конструкцій із об’єктивним інфінітивом, то подвійний синтаксичний зв’язок (але не подвійний підрядний) у них констатують чимало сучасних вітчизняних синтаксистів (І. Вихованець, М. Мірченко, О. Кульбаська, Р. Христіанінова та ін.). Дві інші сфери функціонування безпосереднього подвійного підрядного зв’язку та сфери поширення опосередкованого подвійного підрядного зв’язку виокремила вперше Н. Кобченко. Чи буде підтримане таке широке потрактування подвійного підрядного зв’язку іншими мовознавцями, покаже час.

Зазначимо, що деякі моменти цього розділу викликають певні сумніви, але заперечити їх важко: запропоновані науковицею витлумачення добре аргументовані, а тому мають право на існування. І все ж стосовно окремих із них хотілося б висловити певні зауваги. Розглядаючи подвійний зв'язок у конструкціях з об'єктним інфінітивом (підрозділ 4.1.1), науковиця чомусь обмежується лише синтаксичними трійками “дієвідмінюване дієслово + іменник у давальному відмінку + інфінітив”. Натомість зовсім не згадує подібних конструкцій з іменником у формі знахідного відмінка на кшталт *Сирота вблагав мене піти до Черкеса...* (П. Загребельний).

У п'ятому розділі монографії обґрунтовано граматичну специфіку контамінованих виявів подвійного зв'язку, проаналізовано зони їхньої перехідності до одиничного та відкритого сурядного зв'язків, взаємодію з іншими синтаксичними зв'язками. До контамінованих Н. Кобченко зараховує підрядно-предикативний зв'язок, що можливий у простому й складному реченнях, та підрядно-взаємозумовлений, який постає лише в простому реченні. Усі контаміновані типи подвійного зв'язку лінгвістка визначає як опосередковані. З таким потрактуванням погоджуємося.

Звернемо увагу ще й на такі позитивні моменти монографічної праці. Сконцентрувавши в дослідженні основну увагу на проблемі подвійних зв'язків, її авторка подеколи пропонує своє розв'язання й дотичних дискусійних питань. Наприклад, обґрунтовує синтаксичний статус ад'єктива в реченнях із подвійним власне-предикативним (підрозділ 3.1.2) і подвійним підрядно-предикативним зв'язком (підрозділ 5.1.2).

Вдумливий аналіз напрацювань вітчизняних і зарубіжних синтаксистів та комплексний підхід до аналізу речення дали змогу науковиці запропонувати свої номінації цих ад'єктивів у семантико-синтаксичній та формально-граматичній площинах речення. Загалом ці номінації підтримуємо. Але висловимо й певні критичні міркування щодо терміна “потенційний приоб'єктний присудок”, запропонованого для номінації розгляданого ад'єктива у формально-граматичній площині речення із подвійним підрядно-предикативним зв'язком (с. 393). Видається не зовсім коректним використання в ньому слова “приоб'єктний”, адже поняття “об'єкт” зазвичай співвідносять із семантико-синтаксичним аспектом речення. На нашу думку, доцільніше його називати “потенційним присудком”.

Монографію завершують глибокі, аргументовані висновки.

Отже, рецензована праця являє собою ґрунтовне, новаторське й перспективне дослідження, яке є безсумнівним внеском в українську лінгвістичну науку, зокрема в такі її галузі, як теорія синтаксичних зв'язків та функції синтаксичних одиниць. Монографія так само має велике практичне значення, основні її положення можуть бути використані для створення теоретичної граматики сучасної української мови, залучений до аналізу матеріал та висновки прислужаться у викладанні синтаксису сучасної української мови у ЗВО, стануть у нагоді під час написання нових підручників і навчальних посібників із синтаксису, знадобляться для розроблення спецкурсів і спецсеминарів, у науково-дослідній роботі аспірантів і магістрантів.